

БОРИС ДЕЛЧЕВ

(70 години от рождението на писателя)

Константин Еленков

Той е от критиците, които приближиха критическия занаят до писателския труд и разшириха обсега на критическата дейност, без да заличават онази граница, зад която психологията на творчеството и характерологията на твореца са вече психологическа характеристика на художествения образ. Неговите статии, книгите му, целият творчески път до „Познавах тези хора“ е едно приближаване към стила, който днес твърдо можем да определим като „борисделчевски“. Освобождаването от условностите и сковаващата конвенционалност на критическото, разбирано като тясно специализирана дейност, като изява на аналитико-оценъчното в неговата чисто научна форма, не е обаче някакъв мъчителен акт, нито процес на трудни превъплъщения за Борис Делчев. В природата на този критик е естествената предразположеност към пластическо моделиране на изследвания обект. Подобно на ония учени, които пред лабораторния експеримент предпочитат динамизма на реалния процес, Б. Делчев с а м налага ония условия, онази обстановка, в която обектът на критическото изследване се чувствава непринудено, естествено. Но малко неточно е да се каже „търси“ — критикът и с а м създава тия условия, стреми се да предизвика „съдбата“ в своя полза, т. е. да „нагласи“ нещата така, че те да вървят по един предварително начертан литературен сценарий.

Сам динамичен и изпълнен със завидна енергия човек, Б. Делчев не чака само случаят да го срещне с един или друг обект на критическия му интерес. Той умее наистина великолепно да използва и благосклонността на момента, шедротта на мига. Но в повечето случаи творческата му sluка е резултат на упорита и търпелива работа; на дотеглив и с нищо несравним по капризите си труд. Неговата памет на белетрист и импулсивност на поет облекчават, но не отменят мъките на критика. Повечето от портретите в „Познавах тези хора“ ние дължим не на умението да изчаква, но на способността на критика да създава обстановката, в която портретуваният ще разкрие оптимално и пълноценно страни от характера си. Както вече казах, предразположението към пластическо изобразяване е в основата на цялостната изследователска дейност на Б. Делчев, е характерна черта на критическата му методология. Още в първите си критически работи той въвежда като равностоен компонент на творческото изследване авторството си „аз“. Неслучайно наслов на една от книгите му става заглавието на статия, плод на общуване с обекта на критическо пресътворяване — „С любов и ненавист“ е резултат от едно пътуване на Борис Делчев с Валери Петров в Италия. Ето как ни въвежда в този портрет авторът.

„... Бях пропуснал да се насладя на пейзажа и дори не забелязах заника. За сметка на това моите понятия за Италия бяха обогатени с живите наблюдения

на един поет.“ Не друго, но стихосбирката на Валери Петров „Там, на Запад . . .“ идва да възстанови в съзнанието му „част от онова, което паметта не беше успяла да задържи и да му придаде вече ново емоционално съществуване“. Тия свидетелства на критика са забележителни в две насоки: първо, като набелязване за конкретните параметри, в които ще действа критическият анализ, и — второ, като представяне на общата критическа методология, на подхода към литературните факти и явления в тяхната жива връзка с реални преживявания, от една страна, и с механизма на емоционално-художественото им възпроизвеждане, от друга.

Съзнателно или интуитивно Б. Делчев винаги се е домогвал, вижда се, до една основна съпоставка, диспозираща преживяно и измислено като критерий за истинност и фалшивост в поезията и изкуството въобще. За критика важно е преди всичко дали един творец е преживял сътвореното или произведеното от него е само плод на едно хрумване. Опозицията преживяно—измислено върви у Б. Делчев и в един по-интроспективен план. Става дума пак за творческата платформа на критика — той признава онова познание, онази критическа оценка или съждение, които се основават също на преживяното, на опита. Затова в портрета си за К. Константинов — една от най-хубавите работи на критика — „преживяното“ е в центъра на психологическите детайли и на типологическите обобщения. Най-напред като оценка за художествените достойнства на творчеството на К. Константинов: „Тук — пише Б. Делчев за пътеписите на писателя — същественото е не самото пътуване, а предизвиканите от него преживявания — не пейзажът и емпирическите случки, а атмосферата, която носят, емоционалното осмисляне и извисяване над тях.“ Още: „ . . . Константинов е човек на емотивната нагласа, свързан пряко със субективното възприятие на света и хората, у когото лиричното начало взема превес над епичното. Верен на една вътрешна повеля, той се осъществява изключително в сферата на *преживяното* (курс. мой — К.Е.) — чрез опоектизиране на конкретни лица и конкретни ситуации . . . “ А ето го „преживяното“ и като свидетелство за една духовна близост, като знак за необходимостта от човешко докосване до обекта на критическото наблюдение: „Аз чехях и ми се струваше, че чувам не далечен глас, а моя събеседник от ливадите на Пампорово: същата носталгия по Париж — по далечното и непостижимото, същия интерес към художниците от парижката школа, минал вече през благосклонната преценка на „грядущи дни“. И отведижд нещо ме клъвна. Изневиделица ме връхлетя потокът на *преживяното* (курс. мой — К.Е.), почувствувах непреодолима потреба да кажа нещо, да дам някакъв знак на живот . . . “ И критикът изпраща на своя приятел репродукция на картина от любимите му художници. В отговор получава писмо, което е „ново потвърждение“ на преценката му за Константинов: „Ето го още един път същия човек, със същите духовни интереси и познатата трогателна жажда за култура, останала непокътната от броя на годините. И все същата деликатна предупредителност към другите, която налагаше и към себе си: . . . А знае се, че тъкмо деликатността понякога е най-ефикасното морално обвързване.“

Така критикът стига до обобщение, което в основата си е чисто литературно, а после проверено и преоткрито в опита на едно приятелско общуване. Това именно преоткриване би било немислимо, ако между критик и писател не съществува емоционалният мост на една духовна близост.

Естествено в очерците на Б. Делчев „литературният“ портрет, т. е. портретът, който критикът е извлякъл от литературния текст, от творчеството на даден писател, не винаги покрива чертите, които авторът е открил в общуването с героя на критическите си изследвания. И тъкмо в тия корекции и уточнения се разкрива стихията на един динамичен и неспокоен критически дух, какъвто е безспорно Б. Делчев. Той никога не застива в една удобна поза, не слугува на пред-

взети тези. Най-пълно и най-привлекателно критикът ни се разкрива в „Познавах тези хора“. Без да противопоставям тази книга на останалото творчество на Б. Делчев (още повече, че „Литературни въпроси“, „По неравен път“ и преди всичко „Мъките на реалиста“ и „С любов и ненавист“ подготвиха тази книга!), ще кажа, че в нея най-пълно на практика се разкриват творческите принципи и възможности на критика. Разкрива се ози Борис Делчев, който съумя да внесе в своите „мемоарни очерци“ психологически детайли и критически анализи по законите на пластическата образност. Много често и в предишните си работи (студията за Димитър Бояджиев, статията за Вутимски или по-късната работа за В. Ханчев) критикът търси по-широко социално или дори конкретно битово обяснение за едни или други прояви на творците. Едно писмо, една среда, лична или социална драма — всичко това Б. Делчев включва в обсега на литературния анализ, който не търси само творческия профил, но опипва дълбочините и на психологическия портрет. В статията за Вл. Василев отново се набива в очи тази справка, онова съпоставяне между литературния и реалния образ на критическия обект; Б. Делчев ясно разграничава една чисто литературна представа от нейния първообраз, т. е. — личността преди и след „установяване на чисто човешки отношения“, символа — от неговото реално значение, по-фриволно казано. И тъкмо в тия съпоставяния се проявява психологическата дарба на Б. Делчев, способността му да прониква в дълбоките пластове на човешката душевност. И това е способност не само за наблюдаване и на впечатлителност, то е преди всичко умение за контактуване, за създаване на ония невидими нишки, които осигуряват така нужното в подобни случаи духовно общуване. „Като съдех от разстояние обаче, за бях преценил неточно не само социалната, а и индивидуалната характеристика на Владимир Василев — не само неговото гражданско битие, а и душевността му, и начина на мислене и реагиране. И наистина, достатъчно беше да се доближиш до него, за да видиш, че той беше човек не на енергията, както предполагах дотогава, а на ленивия рефлекс, на една рафинирана и почти женска предупредителност . . . “ Тук няма да повтарям пак извода за тънката психологическа наблюдателност на Б. Делчев, за умението му с няколко само шрихи да нарисува верен психологически профил. Но искам да изтъкна, че в основата на всичко това е талантът на критика да се приближи да същинския, духовния живот на изследвания обект. „ . . . Достатъчно беше да се доближиш до него . . . “ Именно това доближаване е тайната на критическия успех. Б. Делчев дълго и упорито се *доближава* до предмета на критическия интерес. Това доближаване често му коства празно губене на време и енергия, несправедливо понесени укори. Но той успява да дочака своя момент, момента, когато „нещата се назовават със собствените им имена“.

Ако от статиите и очерците на Б. Делчев трябва да извлечем образа на критика, при все че той отделя малко внимание на собственото „аз“, и то дотолкова, доколкото да го удостои със захаристояновска самоиронична насмешка, ние бихме могли да видим лесно един погълнат и изцяло отдаден на любимите си занимания човек. Неговата всеотдайност е от такъв порядък, че какъвто и портрет или очерк да четем, все едно — у нас се задържа впечатлението, че това е единственият обект на критическото му внимание. До такава степен Б. Делчев „потъва“ в една творческа съдба, дотолкова се вдава в работата над един творчески портрет. Раблезианската порода на Б. Делчев често го води до резигнативни избухвания, до убийствена самоирония. Но това пак е белег на силен и експанзивен дух. Той не пропуска случая да се надсмее над себе си, като с това пропъжда сякаш и най-малкия намек за самоизтъкване. Ето — като че ли иска да каже той — аз върших една работа, която всеки журналист би могъл да свърши: просто умеех да общувам с хора, чието творчество ценя и оценявам отстраня и по начини, които са ми достъпни.

Борис Делчев владее в същност всички форми на критическото оръжие. У този критик щастливо са събрани есеистът, теоретикът на изкуството, разказвачът-публицист. При това есеистът е отличен психолог, теоретикът е добър социолог и познавач на една литература, чрез образците на която може да преценява постиженията и новаторството на родната поезия в един по-широк контекст и с една по-голяма свобода на мерките. А разказвачът Б. Делчев заслужава специално изследване. Често, дори извън мемоарните очерци, критикът така превзема вниманието на читателя с блестяща фраза и увлекателен разказ, че този приема безрезервно и на доверие и най-спорна критическа теза. Но каква здрава логическа постройка имат статиите и портретите на Б. Делчев! Ето например „Цената на измамните блаженства“ — студията (а тя е в същност една монография!) за Александър Вутимски. Струва ми се, че никой по-пълно и по-точно не е говорил за този поет. Както постъпва в най-добрите си работи, и тук критикът изнася „пред скоби“ няколко съждения, които намекуват за неговата методология, за всестранный му подход към литературното явление: „...Пътищата на художественото въздействие са много по-сложни, отколкото изглежда на пръв поглед, за да се обхванат от един или друг наблюдателен пост, без да се изпада в увлечения.“ Не само една гледна точка, нито прийоми на един само метод — социологичен или психологически — авторът, без директно да настоява за това, на практика се стреми да обхване явлението, твореца и творчеството, за които пише, от много страни — и едва тогава да прави своите обобщения. Особено силен е Б. Делчев в конкретните психологически характеристики. От общата постановка той някак много остро и бързо отива към определен случай. Тази динамика на преходите, продиктувана от динамичната природа на критика, спестява излишни теоретизации, приближава общото познание към конкретната оценка. Спомням си само едно по-дълго отклонение — за догматизма и догматика в статията „Един поет се ражда“, печатана в сп. Литературна мисъл (1963, кн. 5). Но и тук разсъжденията са намерили адекватна теоретична форма, която повече се доближава по експресивност до публицистичното, отколкото до теоретичното; тя започва в стила на критика, нетърпящ празните ходове на мисълта: „Ето ни по конкретен повод пред един проблем, който не може да се премълчи, ако искаме да разберем някои прояви на нашата литература, в това число и поезията на Веселин Ханчев...“

Това наложително теоретично отклонение критикът обяснява с конкретния случай. Или, другояче казано, конкретният случай е бил от такъв порядък, че дори той, критикът на активната, практически действената естетика не е могъл да отмени необходимостта от по-обстойно теоретическо обяснение. Особено силен в тия съждения е онзи пункт, в който критикът подлага на унищожителен огън ония творци, от които духовният натиск на догмата „невинаги се схващаше като принуда и невинаги причиняваше угнетение“. Това са според него „хора — склонни обективно към духовна леност, които се чувстваха много добре в атмосферата на готовите „истини“ и смятаха за свой дълг не само да ги приемат и не само да ги повтарят, но и да ги облекат в стихотворна форма“. И сега вече критикът може да отиде към творческата психология на своя обект — поета Веселин Ханчев, поета, който „се уважава и като всеки човек със съзнание за чест говори само онова, което е преживял и премислил — което е неразделна част от неговото същество“... .

Но ето и още едно отклонение в тази статия — това е цитатът от Хегеловата естетика, върху който критикът разсъждава: „Преведено на обикновен език, всичко това — заключава Б. Делчев — означава, че лирическият поет е субективен творец, който се изявява чрез пресъздаване на съкровеното независимо от това, че може да стои на прогресивни позиции и да защитава обективни морални стойности. Единствен герой на своите творби, той разкрива света чрез себе си,

чрез своите чувства, мисли и преживявания, което значи — със средствата на саморазкриването.“ Днес всичко това е азбучно известно, но в онова време тия елементарни истини е трябвало да прозвучат като едно ново утвърждение, като контрадоводи на общоприети положения. Затова с такова напрежение са изречени тия мисли. Сам критикът знаеше цената на истината, която си „открил и преживял в собствения си опит, която си направил неразделна от своята мисловна и емоционална същност“. Затова в неговия критически словарь „преживяно“ се изравнява с „истина“, а принудата на догмата, на неистината — с непреживяното...

* * *

В процеса на самонамиране и самопознаване нашата критика беше щастлива да има творци като Борис Делчев, Пантелей Зарев, Ефрем Каранфилов, Тончо Жечев, Здравко Петров, Кръстьо Кулумджиев, Симеон Султанов. Драматичните лутания на едни и отприщаната енергия на други водеше до преориентация, до сблъсъци и открития, които в критиката имаха цената на епохални. Богатството на характери и стилове в критиката далеч не е по-малко от богатството на събития и превъплъщения в поезията. „Познавах тези хора“ само по себе си е един пробив на човекознанието в литературата, а не само в критиката. Когато в центъра на едно критическо произведение се оказва човекът, това вече е нещо повече от белег за хуманизиране на изкуството — то е гаранция за духовно изразяване.

Борис Делчев е от критиците, които първи прорухиха тесните рамки на критическия занаят. На него не му стига „общението“ с текста, той търси контакт с живия творец. Той не се задоволява с педантичното излагане на една критическа теза, него го интересуват преди всичко конкретните социални измерения и художествено-психологически параметри на дадено литературно творчество и неговия създател. Б. Делчев разчита на емоционалното — не само като компонент в художественото пресътворяване на действителността, но и като основа във възприемането и оценяването на изкуството. Емоционалният досег със света на художественото е, който може да ни предаде тока на преживяното. Разумното идва после — за да прецени доколко преживяното е общовалидно и какви чувства и мисли ще пробуди то у обикновения човек. Неслучайно Б. Делчев отдава предпочитание на спонтанните, органични творци, ония, за които рационалното е на заден план, спомагателен, но не ръководещ фактор. Сам той се поддава на емоционални изблици, трудно въздържа поета и художника в себе си дори и в случаи, когато трябва да изкаже трезвата дума на безпристрастния ценител. Поради тази причина Б. Делчев отдава повече значение на живата случка, на критическия мемоар, отколкото на критическата дисекция. Но той е еднакво добър майстор на психологическия детайл било в една житейска ситуация, било в чисто художествен аспект. От какъв характер са например ония наблюдения на критика върху поведението и характера на К. Константинов, към когото той има явно слабост? Ето тук ще приведа само две „формули“ от творческата и личностната характеристика на есеиста и мемоариста: „И тъй, от ранните контакти с Константинов съм запазил спомена за един предупредителен човек с подчертан стремеж към мисловно и естетическо извисяване, който проявява нервна тръпка и при най-малкия опит за принижаване към бита.“

„От спомена излиза той и към него се връща, за да го преживее отново с една сила на чувството, която достига, а понякога и надвишава непосредственото възприятие.“

Явно, тук се касае не за чисто литературни характеристики, нито за голи психологически анализи. Това е просто едно дълбоко навлизане на изследова-

теля в душевността на твореца и човека. И ако интереса към света на К. Константинов бихме обяснили с любопитството на Б. Делчев към мемоаристиката въобще, то едва ли само с това любопитство бихме могли да обясним великолепия портрет, който той направи на този писател. Не е достатъчна като аргумент и духовната близост (или по-право общата творческа нагласа) между двамата. Напред излиза отново дарбата на критика да прониква в света на твореца не с оголените намерения на изследвача, но с трайното предразположение на ценителя на изкуството, с чистия и ненаатраплив порив на съмишленика, на сътвореца. Б. Делчев е импулсивна натура. Към обекта на своето внимание той се втурва с всичката решителност и себеприказност на търсача. Като войн той упорито и систематически превзема крепост след крепост, подчинен единствено на волята и стремежа да придаде трайност на красивото — като миг, като творба, като личност. . . Колко много от себе си той разкрива в мемоарния очерк за К. Константинов! „Казах, че Константинов не беше от общителните хора. Да вдигне преградата и да те покани в къщи, особено ако не си от неговия ранг и неговото поколение — това беше събитие. . . Ще ми е удобно ли? Ще ми е удобно, разбира се! В този ден и този час? Естествено, денят и часът нямат значение. . .“ Но ето и самата среща: „... Седим един срещу друг в моментна нерешителност, разделени от някаква невидима н и ч и я (разр. на Б. Делчев) земя, като да се дебнем. Дори и случайно да е, усещам зад това разположение стремежа на Константинов към удобна позиция за оттегляне на собствен терен. . .“

Но каква е позицията на Б. Делчев? Не е ли отишъл за момент и той на тази „ничия“ земя? И защо тъкмо при К. Константинов изпитва това чувство за „дебнене“? Критикът срещу писателя. Но и писателят срещу критика. По-важното обаче е, че и у двамата дреме д р у г и я т, т. е. — самоаналитичната природа на двамата ги възправя в един миг на онази „невидима н и ч и я земя“, където ориентацията и самоопределянето стават все по-трудни. „И за да избягна създаденото неудобство, бързам да вляза във внезапно отредената ми роля.“ А това е ролята на репортьора, на журналиста. Това е ролята, която Б. Делчев приема волю-неволю, за да изпълни по достойнство едно значително по-високо предназначение. За да изпълни мисията на съдник и ценител в една сфера, където по традиция съденият и оценяваният стоят по-високо от оценяващия. . .